

5. Закон України «Про охорону земель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
6. Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Економіка природокористування: стан, проблеми, перспективи» (ЕПК – 2016) (Ірпінь, 29 березня 2016 р.). – Ірпінь : УДФСУ, 2016. – 425 с.
7. Наказ Міністерства Фінансів України «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку» від 31.12.99 р. № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00/>.
8. Формування екологічно збалансованих агроєкосистем шляхом усунення негативних явищ у сучасному розвитку ґрунтових процесів / П.В. Писаренко, А.В. Калиниченко, О.О. Горб // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2006. – № 1. – С. 11–14.
9. Сайко В.Ф. Системи обробітку ґрунтів в Україні. / В.Ф. Сайко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 6. – С. 5–9.

УДК 330.15:502.33

Коморна О.М.
здобувач

*Інституту агроєкології і природокористування
Національної академії аграрних наук України*

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У статті визначено підходи до поняття «екосистемні послуги» та наведено класифікацію суб'єктів господарювання на ринку екосистемних послуг. Описано закордонний досвід розвитку ринку екосистемних послуг. Окреслено перспективні напрями розвитку ринку екосистемних послуг в Україні та приведення його до світового рівня.

Ключові слова: екосистемні послуги, екосистеми, природний капітал, збалансоване природокористування, біорізноманіття.

Коморная О.М. ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЭКОСИСТЕМНЫХ УСЛУГ В КОНТЕКСТЕ СБАЛАНСИРОВАННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье определены подходы к понятию «экосистемные услуги» и приведена классификация хозяйственных субъектов на рынке экосистемных услуг. Описан зарубежный опыт развития рынка экосистемных услуг. Определены перспективные направления развития рынка экосистемных услуг в Украине и приведение его к мировому уровню.

Ключевые слова: экосистемные услуги, экосистемы, естественный капитал, сбалансированное природопользование, биоразнообразие.

Коморна О.М. PERSPECTIVE DIRECTIONS FOR THE ECOSYSTEM SERVICES DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE NATURE USING

Described the ways to define the concept of "ecosystem services" and provided a classification of participants in the ecosystem services market. Described foreign experience of development of the market for ecosystem services. Perspective directions of ecosystem service market development in Ukraine and bringing it to the world level.

Keywords: ecosystem services, ecosystems, natural capital, sustainable nature using, biodiversity.

Постановка проблеми. Сучасний напрям розвитку ринкових відносин в Україні вимагає формування адекватного, чітко структурованого та де в чому навіть інноваційного підходу до здійснення будь-якої економічної активності з метою мінімізації можливих ризиків та формування передумов для сталого розвитку.

Розвиток екосистемних послуг як одного з інноваційних напрямів фінансування являє собою складну та унікальну структуру, яка поєднує в собі не лише економічні та екологічні, а й суспільні інтереси, засновані на критичній необхідності збалансованого розвитку природоохоронних механізмів. За останні півстоліття більше половини всіх світових екосистемних послуг, включаючи ті 70%, що регулюють рівень культурних послуг, практично знищено в результаті антропогенного впливу на навколишнє природне середовище. Сьогодні їх подальша деградація зумовлена швидкими темпами зростання народонаселення планети, зростанням економічних потреб, що призводить до змін у землекористуванні та впливає на навколишнє природне середовище [6, с. 202].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку ринку екосистемних послуг розглядали у своїх працях: Андреева Н.М. [2] (наводить аналіз економічних та інституційних аспектів впровадження

плати за екосистемні послуги у рекреаційно-туристичній сфері України); Бобильов С.М. [3] (звернув увагу не лише на функціонування саме ринку екосистемних послуг, а й на економічні механізми компенсацій різних рівнів та джерела для таких компенсацій для кожного із цих рівнів); Мішенін Є.В. [7] (розглядав проблему пошуку альтернативних методів управління екосистемами, а також механізмів фінансування збереження, підтримки та відновлення їх функцій).

Мета статті полягає у визначенні не лише місця та ролі екосистемних послуг на даний момент, а в аналізі та окресленні напрямів їх подальшого розвитку в економічному та екологічному полі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ведення сільського господарства, а точніше екстенсивний темп його розвитку, істотно впливає на трансформацію екосистем. Для становлення на шлях систематизації та ефективного моніторингу стану природних ресурсів та обсягів їх використання набуття екосистемними послугами їх повного екологічного, економічного та соціального значення є необхідною базовою умовою.

Еволюція співіснування людини та природи породила розуміння необхідності поведінки соціальної людини в глобальних масштабах, обумовленої сус-

пільним розвитком і, як наслідок, її відповідальності за свої дії, які б кореспондувалися із положеннями стратегії сталого розвитку. На жаль, серед першочергових завдань людства переважають турботи про інвестиції у розвиток фізичного, фінансового та людського капіталу, тоді як природний капітал та потік екосистемних послуг, що ним породжується, перебувають поза увагою людської спільноти [1, с. 16]. Це можна пояснити відсутністю ринкової вартості більшості екосистемних послуг, а також єдиної методики визначення їхньої вартості. Як результат, не існує ефективних цінових механізмів, що визначали б рідкісність або виснаження екосистемних послуг.

Початковою точкою процесу визначення напрямів розвитку ринку екосистемних послуг є саме існування такої категорії, як «екосистемні послуги». Поняття «послуга» згадується вже протягом кількох тисячоліть, а категорія «екосистема» відносно нова, тому складним, але надзвичайно важливим завданням постає об'єктивне та повне співвідношення цих двох категорій. Одним із первинних поглядів на це завдання є досить поширена точка зору, що ототожнює отримані від екосистеми блага з категорією «послуга». Сьогодні такий підхід більше не застосовується, оскільки послуга є вольовою свідомою дією (а в екосистемі немає свідомості, тому вони не спроможні відмовити у наданні тих чи інших послуг населенню), що має на меті задоволення потреб отримувача послуг (з егоцентричної точки зору можливо стверджувати, що екосистеми сформовані з метою задоволення потреб людства, проте таку мету поставила не екосистема, а саме людство) [2, с. 9].

Зважаючи на вищесказане, слід розглядати екосистемні послуги винятково як спеціальну діяльність суб'єкта господарювання, що використовує екосистему для задоволення потреб реципієнта в межах санкціонованої законами України системи послуг із недопущенням нанесення екологічної шкоди охоронюваним законом інтересам.

Класифікуючи екосистемні послуги в рекреаційно-туристичній сфері за суб'єктами права власності та капіталізації послуг, можна виділити таких учасників ринку екосистемних послуг (рис. 1).

Державні. Держава як найбільший власник та розпорядник екосистемних об'єктів на території України виступає в ролі головного суб'єкта на ринку екосистемних послуг та має інструменти, що дають змогу змінювати рівень контролю та своєї присутності на ринку від формального, обмеженого в часі, процесу платної передачі суб'єктам господарювання права на управління територіями до формування власних пропозицій на ринку екосистемних послуг.

Приватні. Основна відмінність корпоративних, тобто приватних, суб'єктів господарювання від державних полягає в тому, що у приватного сектора так званий портфель права власності на ресурси екосистем значно менший, проте фінансових можливостей та власне капіталу значно більше. Саме тому осно-

вним завданням державних органів є побудова якісної, справедливої та прозорої індикативної політики для досягнення оптимального співвідношення власності для забезпечення максимальної ефективності використання.

Нерезидентні. Інвестиційні потоки в економіку держави з-за кордону зазвичай позитивно впливають на динаміку зростання національного ринку екосистемних послуг. Водночас у правовому полі держава створює перешкоди та заборони для нерезидентів стосовно прав власності на екосистемні об'єкти. Така політика не могла не вплинути на національні фінансові показники.

За результатами 2015 р. рейтинг інвестиційної привабливості України становив 2,57 із 5; індекс простоти ведення бізнесу – 96-та позиція (з 185 країн); індекс економічної свободи – 152 (з 179 країн). Така економічна ситуація формує досить складні умови для активного сприяння передачі прав власності на екосистеми нерезидентам. Відсутність чіткого та прозорого законодавства значно ускладнює розвиток України в даному напрямі та перешкоджає залученню додаткового капіталу. Але це не означає, що потрібно «відкрити двері» для нерезидентів, що за теперішнього стану правового поля неодмінно призведе до розкрадання і поступового знищення національного багатства. Перед тим як залучати кошти іноземних інвесторів, потрібно здійснити великий обсяг роботи по приведенню вітчизняного законодавства до необхідного стану.

Джерелом інформації стосовно приведення правового поля до реально існуючих механізмів розвитку ринку екосистемних послуг може стати розроблена в Коста-Ріці Хередіанська декларація (далі Декларація), яка покликана врегулювати принципи формування системи платежів за користування екосистемними послугами.

У Декларації визначаються блага, що часто не зустрічаються на поширених ринках товарів і послуг, а тому для їх збереження та ефективного використання не можна сподіватися на ринкові механізми регулювання. Важливою особливістю багатьох видів екосистемних послуг є те, що використання їх одними суб'єктами часто не перешкоджає можливості їх використання для інших (наприклад, краса ландшафту) [4, с. 63], тому завдання збереження цієї складової частини природного капіталу необхідно ставити в контексті кооперації, а не конкуренції.

Основні принципи розвитку ринку екосистемних послуг у світовій практиці, зазначені в Декларації, доцільно використовувати для визначення перспективних напрямів розвитку ринку екосистемних послуг на території України. Їх можна охарактеризувати таким чином [4, с. 65]:

- постійне вдосконалення методів кількісних оцінок для екосистемних послуг з урахуванням великої кількості їх рівнів, із залученням до процесу інститутів, які могли б ефективно використовувати сформовані оцінки. При цьому необхідно віддавати собі звіт в тому, що ми будемо постійно працювати в умовах значної невизначеності;

- більшість екосистемних послуг є «комплексним продуктом» екосистем. Необхідно виявляти специфічні характеристики цієї комплексності, щоб запобігти створенню господарських стимулів із небезпечними наслідками і забезпечити максимальні вигоди для суспільства;

- просторові і тимчасові характеристики керуючих інститутів повинні відповідати масштабам самих екосистем. Необхідні інститути локального, регі-

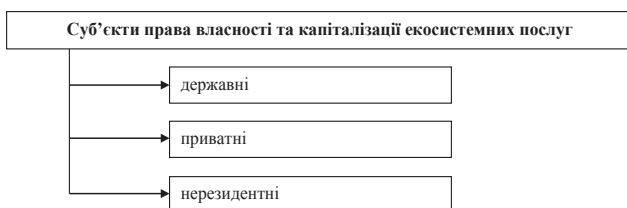

Рис. 1. Суб'єкти права власності та капіталізації екосистемних послуг

Джерело: систематизовано на основі [2; 5].

онального та глобального рівнів, що забезпечують процеси управління в короткостроковому, середньостроковому і довгостроковому аспектах. Ці інститути повинні надійно забезпечувати міжрівневі інформаційні потоки відповідно до режимів власності, культурних аспектів та індивідуальних інтересів суб'єктів господарювання;

- необхідною умовою для впровадження систем платежів є правильне встановлення режимів власності, яка далеко не обов'язково повинна бути приватною;

- необхідно також встановлення адекватного розподілу витрат на підтримку екосистемних функцій і вигід від їх використання;

- вигоди від системи платежів повинні отримувати «виробники» екосистемних послуг;

- система платежів повинна мати функції адаптивності: у ній повинні бути передбачені механізми оцінки досвіду існуючих систем, розробки нових і поліпшення діючих інструментів;

- частиною процедури впровадження системи платежів повинні бути освітні і просвітницькі програми, цільовою аудиторією яких будуть як широкі верстви громадськості, так і органи державного управління;

- всі сторони, інтереси яких так чи інакше будуть порушені впровадженням системи платежів за екосистемні послуги, повинні бути залучені в процес її розробки та впровадження. У цьому разі їх обізнаність, довіру й участь у процесі зможуть забезпечити позитивне ставлення і виконання приписаних правил і відповідальність всіх сторін;

- система платежів буде ефективно працювати, якщо вона сумісна з іншими інструментами регулювання природокористування і не призводить до протиріч у практиці управління ресурсами.

Вищеназвана система платежів – потужний інструмент для регулювання процесів використання екосистемних послуг та благ. Уже було зазначено, що переважна більшість екосистемних послуг на території України не охоплюються ринками, тому не мають ринкової вартості. Дана проблема може бути розв'язана лише за умов активного економічного та фінансового втручання суспільства, використовуючи механізми відповідних інститутів. До основних напрямів реалізації системи платежів та залучення коштів для використання та відновлення екосистем можна віднести: скасування субсидій, які сприяють надмірному споживанню екосистемних послуг; створення субсидій на екосистемні послуги та платежі за використання неринкових послуг; податки або платежі користувачів за види діяльності, які мають зовнішні ефекти; створення ринків з урахуванням системи «ліміти та торгівля»; плату за екосистемні послуги; впровадження інноваційного фінансового механізму – компенсацій за втрату біорізноманіття [1, с. 17].

Однією з найголовніших умов ефективного розвитку ринку екосистемних послуг є збереження та об'єктивна оцінка біорізноманіття певного регіону чи території. Цей вид екосистемних послуг на відміну виробництва та реалізації біопродукції не проходить через конкретний ринок і не має грошового вираження, оскільки цінність біорізноманіття вимірюється не в результаті використання, а навпаки, у результаті збереження ресурсів екосистеми. Один із можливих підходів до оцінки природних екосистемних послуг – поррахувати, скільки буде коштувати відтворення подібних екосистемних послуг технологічними установками.

Досі існує значний рівень невизначеності стосовно процесу функціонування екосистем, а саме про те, яким чином може вплинути на них людська діяльність та як цей вплив виміряти та оцінити. Внаслідок цього зростають ризики здійснення необоротних змін у природних екосистемах.

Це приводить нас до розуміння особливої ролі принципу обережності та попередження загроз, розробці на їх основі адаптивних інституційних форм, однією з яких є система платежів за користування екосистемними послугами.

Із метою розвитку ринків екосистемних послуг також необхідно ідентифікувати та оцінювати наявність ефекту «екологічного донорства» регіонів (територій) з урахуванням таких принципів: у окремому регіоні – донорі України, що вибраній за природно-кліматичною, територіальною, адміністративно-управлінською та іншими ознаками, будь-яка екосистемна послуга відтворюється в кількості більшій за необхідне самому регіону; є інші регіони країни (регіони-акцептори), які отримують матеріальні та(або) нематеріальні вигоди від зазначеної «надмірної» екосистемної послуги [7, с. 108].

Інструментом фінансового механізму потенційного забезпечення розвитку ринку екосистемних послуг може бути переорієнтація традиційних державних та регіональних природоохоронних витрат, а також відомчих витрат на охорону навколишнього середовища з урахуванням величини екосистемних послуг регіонів (територій). Частина коштів, отриманих від рентної плати у сфері природокористування, займає вагому частку у структурі доходів зведеного бюджету України. Відтак, частину коштів, отриманих від природної ренти на державному та регіональному рівнях, можна використовувати на підтримку функціонування та відновлення екосистем, а також упроваджувати нові види рентної плати як підґрунтя з формування системи платежів за екосистемні послуги.

Ефективним заходом стимулювання розвитку національного ринку екосистемних послуг є активізація залучення суб'єктів господарювання та поширення форм державно-приватного партнерства до функціонування, підтримки та відновлення екосистем, а саме:

- державні контракти на виконання екологічного замовлення;
- контракти на управління окремими екосистемними функціями територій;
- угоди оренди окремих територій із метою цільової природоохоронної діяльності, що підвищує збереження і продуктивність природних екосистем;
- змішані типи контрактів (залежно від розподіленості між партнерами ризиків);
- концесії;
- біорезервати як об'єкти партнерства;
- територіально-екосистемні кластери;
- спеціальні економічні зони господарювання з одночасним спрямуванням діяльності на відновлення, збереження, підтримку функцій екосистем;
- приватні особливо-охоронні природні території;
- угоди про розподіл продукції та ін.

Згадані адаптивні інституційні форми управління поєднують у собі кращі риси двох основних інструментів регулювання: адміністративно-контрольних та ринкових. Проте на відміну від адміністративно-контрольних інструментів в їх первинному вигляді адаптивні інструменти дають можливість здійснювати постійну оцінку та оперативно переві-

рвати досягнуті в процесі господарської діяльності результати на відповідність першочергово заявленій меті і поставленим проміжним завданням і на цій основі здійснювати гнучке регулювання. Аналогічно, з іншого боку: на відміну від чистих ринкових інструментів стимулювання адаптивні важелі дають можливість вирішувати системні і інфраструктурні проблеми, які знаходяться поза економічними інтересами суб'єктів господарювання.

Важливою економічною проблемою у збереженні біорізноманіття є розбіжність глобальних і локальних вигід [3]. Те, що не вигідно для конкретного регіону чи країни в цілому, може виявитися необхідним для інших регіонів, країн чи всієї планети. З огляду на це, вважається необхідним визначення обсягів локальних вигід для населення, регіонів, галузей економіки від збереження біорізноманіття, що може позитивно відобразитися в найрізноманітніших формах і сферах.

Висновки. Отже, розвиток рекреаційних територій у системі природогосподарювання, особливо в лісовому господарстві, є однією з найперспективніших сфер для впровадження інструменту екологічних послуг в Україні. Проте для ефективної роботи ринку екосистемних послуг потрібно ще здійснити значний обсяг робіт, це: систематизація зусиль щодо усунення існуючих економічних та правових колізій у законодавстві; створення нової або вдосконалення існуючої нормативної бази; сприяння зростанню інвестиційної привабливості екологічно орієнтованого господарювання та формування державних гарантій для такого бізнесу; додаткова інституційна трансформація та розробка зручного та прозорого механізму оподаткування спеціального користування екосистемними послугами.

Комплексне врахування екосистемних послуг у господарській діяльності суб'єктів природокористування дасть змогу забезпечити більш повну економічну оцінку потенціалу екосистеми та сприятиме забезпеченню процесу прийняття ефективних управ-

лінських рішень суб'єктами господарювання у сфері використання та відтворення екосистемних послуг.

Проведений аналіз формування ринку екосистемних послуг та процес визначення перспективних напрямів його розвитку на території України свідчать про можливість формування цих засад у різних галузях економіки країни. Проте стимулювання розвитку ринку екосистемних послуг в Україні потребує здійснення цілої низки інституційно-регулюючих заходів, заснованих, зокрема, на засадах державно-приватного партнерства, що дасть змогу суб'єктам господарювання водночас надавати повною мірою екосистемні послуги отримувачам та мінімізувати розмір шкоди, що наноситься екосистемам у процесі господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Duchinska N.I., Osaul A.O. Financial interventions on the ecosystem services markets // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2009. – № 111. – С. 15–17.
2. Андреева Н.Н. Анализ потенциала и перспектив внедрения платы за экосистемные услуги в рекреационно-туристической сфере Украины / Н.Н. Андреева, Е.В. Поляничко // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 54. – С. 7–18.
3. Бобылев С.Н. Экосистемные услуги и экономики : [монография] / С.Н. Бобылев, В.М. Захаров. – М. : Институт устойчивого развития, 2009. – 72 с.
4. Глазырина И.П. Платежи за экосистемные услуги и Хередианская декларация / И.П. Глазырина // Экономика природопользования. – 2012. – № 5. – С. 59–69.
5. Дідух Я.П. Теоретичні підходи до створення класифікації екосистем / Я.П. Дідух // Український фітоценологічний збірник. Київ. – 2005. – № 1(23) – С. 3–14.
6. Загвойська Л.Д. Теоретичні підходи до визначення економічної вартості послуг лісових екосистем: вигоди перетворення чистих деревостанів у мішані / Л.Д. Загвойська // Наукові праці Лісівничої академії наук України. – 2014. – №. 12. – С. 201–209.
7. Мішенін Є.В. Розвиток ринку екосистемних послуг як напрям посткризового зростання економіки України / Є.В. Мішенін, Н.В. Олійник // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 3. – Т. 3. – С. 104–116.